

Kropp, dräkt och genus

Sophie Bergerbrant, postdok hos Institutt for arkeologi og religionsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

Att vi lever våra liv genom våra kroppar är på sätt och vis en banal självklarhet. Men kroppen och kropp-srelaterade forskningsfrågor är underrepresenterade i den arkeologiska forskningen. Denna artikel kommer argumentera för vikten av denna form av studier. Möjliga metodiska ingångsvinklar till studiet kommer att presenteras. Den nordiska bronsåldern kommer att användas som exempel på att det är möjligt att göra studier av den kulturella kroppen i förhistorien.

Inledning

I denna artikel kommer jag att kort presentera ett av teman i min avhandling, kropp, dräkt och samhälle (Bergerbrant 2007). Inom arkeologi har fokuset på kropp huvudsakligen utvecklats via olika genus-teoretiska perspektiv. Kroppen som fokus introducerades delvis genom att Judit Butlers (1993) arbeten upptogs inom arkeologin och då främst ur ett queerteoretiskt perspektiv. Jag kommer inte att sammanfatta genusteoretiska forskningshistorien då detta redan är väl presenterad av bland annat Roberta Gilchrist (1999) och Marie Louise Stig Sørensen (2000). Jag kommer kort att presentera olika möjligheter att studera de förhistoriska samhällena utifrån fokuset på kropp, så som osteologi, kläder, sinnen med mera.

Kropp

Genom att studera människokroppar och förhållnings sätt till den så lär vi oss mycket om synen på människor i olika tider. Konstvetenskapliga studier har exempelvis visat att hur vi avbildar den nakna kroppen påverkas av hur den ser ut påklädd (Hollander 1980 förord, 86-87). I antropologisk forskning har man traditionellt sett den klädda personen som en gestalt som inkluderar, kropp, kroppsmodifieringar av kroppen och alla tre-dimensionella tillägg till den (Eicher & Roach-Higgins 1992:13). Joanna Sofaer (2006: kap 2) har påpekat att forskningen som studerat kroppslighet inom arkeologin ofta ignorerar att det vi har i det arkeologiska materialet, så att säga, är slut-produkten av ett liv. Olika aktiviteter lämnar olika spår på kroppen och formar de kroppsrelaterade föremålen på olika sätt beroende på hur livet levts (Sofaer 2006:105).

Sofaer (2006) argumenterar för att där det är möjligt studera både arkeologiska föremål och kropp/skelett gemensamt. Det är viktigt att komma ihåg att de är relaterade till varandra. I den sydiskandinaviska äldre bronsåldern är det dock inte många bevarade skelett. Studier hur livet i bronsåldern påverkade kroppen och samhällets syn på kön och genus är svåra att se. Nya metoder så som CT-skanningen som Lise Lock Harvig arbetar med i sin ph.d.-stipendium kan ge oss en ökad förståelse för yngre bronsålderns människor. Alexander Gramsch (2007) har utifrån ett mikroarkeologiskt perspektiv visat att de kremerade, på urnemarksgravfält i Tyskland, var placerade i urnan så att de så att säga stod upp, dvs. fotben var placerade längst ner i urnan och sedan följde benen från resten av kroppen med skalltak placerade längst upp. Det vill säga att kroppen var viktig även i kremerat tillstånd.

Dräkt och kläder

Det vi oftast har kvar att arbeta med är delar av det utförda genuset (*performed gender*). För arkeologer kan de många gravar utan bevarade gravgåvor eller med föremål som kan kopplas till både män och kvinnor vara svårt att tolka och förstå till vilken ålder, social och genuskategori den avlidna tillhört. Det var dock troligtvis inte fallet för de som närvarade vid gravläggningen. Detta då kropp, dräkt, namn, etc. tydligt skulle ha visat på både kön, social gruppering och genus. Klavs Randsborg (2011:36) påpekar möjligheten att bronsålderstextilerna var extremt värdefulla och att kvinnorna verkar ha mera textilier i gravarna än männen och att vi därför kan ha undervärderat rikedomerna i kvinnogravar. Detta

måste gälla generellt när det gäller organiskt material i förhistorien. Den stora grupp som för oss framstår som androgyn, dvs. utan bevarade föremål som vi kan könsbedöma, skulle med största sannolikhet inte ha setts som det i deras vardag. Kanske en riktigt androgyn grupp existerade, ett så kallat tredje kön, men brist på bevis kan aldrig användas som bevis för detta utan man måste framföra positiv bevisföring för att komma med detta påstående. I äldre bronsålder verkar det dock ha funnits mer än en typ av kvinnlig och manlig utstyrsel (Sørensen 1997, Bergerbrant 2007: kap 4, Randsborg 2011:36). Eva-Marie Göranssons (1990:10f) tankegångar om variationer av manlighet och kvinnlighet föreslås som en bättre variant än att skapa nya helt åtskilda grupper. Det verkar mera rimligt att diskutera ett antal varianter av manlighet och kvinnlighet snarare än ett stort antal av skilda genus. Dock bör det aldrig helt uteslutas möjligheten för ett så kallat tredje genus. Det är troligt att det finns skillnad i klädedräkt och ansvar/ förpliktelser mellan exempelvis den gifta och ogifta kvinnan. Men i de flesta fall bör inte detta ses som helt skilda genuskategorier utan kan ses som olika stadier i livscykeln (för mer diskussion om livscykeln se Bergerbrant 2007: kapitel 6). Som Sofaer påpekar finns flera variationer av kön men de flesta är distribuerade inom två kategorier snarare än jämnt spridda i hela spektra (Sofaer 2006:94ff).

När man studerar en individs (en grupps) framträdande (engelska *appearance*) är det viktigt att förstå de olika momenten i framträdandet. Sørensen har delat upp framträdandet i tre skilda delar. Den första är tyg (*cloth*), textilen i sig själv. Det andra är kläder (*clothing*) dvs. de plagg som skapats av tyget. Det tredje är dräkten (*costume*), dvs. sammansättningen av kläder, ornament och smycken (Sørensen 1997). Dessa kategorier är ett viktigt redskap för analys av framträdandet.

Sinnen

Det är viktigt för våra analyser att vi inte glömmar bort att kroppen är tredimensionell och fysisk. Alltför ofta har presentationer och analyser av förhistoriska människors framträdande fokuserat på "framsidan" medan resten de övriga sidorna sällan diskuteras.

Det är lätt att glömma bort att det visuella bara är en del av individens framträdande. När vi uppfattar en

individ gör vi det med alla våra sinnen. Vi behöver också utföra separata analyser av sinnesintryck så som beröring (*touch*) och ljud. Undersökningar av bronsålderstextiler kan ge oss kunskap om det är ett mjukt, styvt, stickigt etc. tyg. Exempelvis så är de flesta textilfragment vi har från den skandinaviska bronsåldern gjorda av ylle, ett varmt, mjukt och vattenavstötande material medan lin var det vanligaste material i stora delar av den central-europiska bronsåldern. Lin tillskillnad från ulltyger är ett styvt och svalt material (Bender Jørgensen 1992:116ff). Detta är en del av en analys av beröring, övriga objekt som bronsföremål, bennålar etc. påverkar också självfallet intrycket av beröring.

Ljud

I modern tid är ljud ett viktigt sätt att signalera information. Det är inte alltid vad du säger utan hur du säger det, exempelvis dialekter, som är det viktiga. Denna nivå kan vi självfallet aldrig nå i våra förhistoriska studier. Men det finns andra ljud som är relaterade till framträdandet som signalerar olika budskap. Ett modernt exempel är skillnaden mellan att bära stillestkor mot träningskor. Oavsett om den övriga klädseln är likadan så ger det ett väldigt olik intryck. Personen på stiletter hörs mycket väl när hon/han rör sig på exempelvis asfalt. Bronsålders exempel på detta är personen begravd i Ølby-graven (trolig snörkjöl med ca 120 bronsrör) skulle troligen givit ett distinkt ljud medan Egtvedspigen (inga bronsrör på snörkjolen) framträdande skulle varit utan detta ljud. Bronsrören är en viktig dimension i hur vi tolkar och förstår kvinnodräkterna i äldre bronsåldern. Det finns tydliga regionala drag i var vi finner bronsrören, men även en tydlig internationell koppling, till kvinnodräkten och ljud (Bergerbrant 2005). Till denna kategori kan även diverse musikinstrument kopplas.

Lukt

Lukt och smak är betydligt mer svåråtkomliga i det arkeologiska materialet. Men artefakter associerade med renlighet kan kanske ge oss en viss förståelse om vikten av olika odörer i förhistorien. I äldre bronsåldern har röd hematit funnits i gravar i anslutning till knivar, pincetter, rakknivar och sylar. Stenen kan pulveriseras och göras till ett rött pulver, som kanske har använts som smink. Stenen har återfunnits både i kvinno- och mansgravar (Strömberg 1975:37, Thrane 1962:87). Detta indikerar att någon

form av kroppsdekoration, smink, kroppsmålning etc. använts, åtminstone vid speciella tillfällen. Paul Treherne (1995) har till exempel påvisat de så kallade toalettuppsättningarnas vikt för synen på krigar idealet under bronsåldern. Ekkistegravarna tillsammans med bronsålderns rakknivar indikerar att många av männen var rakade. Detta tillsammans med de funna kammarna, som i mansgravar oftast är placerade i en behållare bredvid kroppen, indikerar att det fanns någon form av renlighetsideal/ kropps ideal för män och att lukt/odör kan ha varit en viktig del av detta. Det skandinaviska idealet verkar vara influerat av central europiska strömningar. De så kallade toalettuppsättningen saknas i Lüneburgkulturen, detta kan tyda på att de har ett annorlunda kroppsideal (Bergerbrant 2007:85). Ett detektorsfynd från Voldtofte kan tyda på att munhygien varit viktig i bronsåldern också. Man har hittat två stycken guldföremål som man tolkar som tandstickor (Henriksen 2010), de flesta tandstickor lär själv fallet ha varit av trä och därför inte bevarats. Därför får vi utifrån de enstaka unika fynden av metal av föremål som troligtvis varit i organiskt material diskutera de svår åtkomliga ämnena som lukt och hygien.

Rörelse

Rörelse kan också vara en utmaning att förstå utifrån det arkeologiska materialet. Vi kan exempelvis studera begränsningar i rörelsemönstret utifrån klädesdräkten och smycken. Ett tydligt exempel på när detta är möjligt är de med en bronskedja sammanbundna benringarna som finns i vissa Central europiska gravar (Sørensen 1997). "As archaeologist we are familiar with the idea that objects are created by people...We are perhaps less routinely aware of the ways that people are literally created by objects and the material world, although the implications of this are profound" (Sofaer 2006:84). Med detta i bakhuvudet kan man via studiet av föremål som är relaterade till kroppen också säga något om kroppen i även när alla spår av den faktiska kroppen saknas. Vi får inte glömma att vi aldrig kan uppleva ting på samma sätt som man upplevt dem tidigare. I den sydsandinaviska bronsålderns mansdräkt finns det inget som hindrar rörelse, det enda som kanske kan vara hindrande i männens rörelse är den extra tunga manteln i Trindhøj mannens grav. Kvinnan å andra sidan har en dräkt som begränsar rörelse, både snörkjolen och

den långa kjolen. Dräkterna indikerar att det funnits minst två olika kvinnodräkter, även om kvinnodräkternas utseende är mycket omdiskuterat (Broholm & Hald 1935, Hägg 1968, Bergerbrant 2007:54-60, Randsborg 2011:34-45).

Kroppsmodifikationer

Kroppsmodifikationer kan vi sällan finna i det arkeologiska material, det är endast i undantagsfall som vi har direkta bevis för dem, som exemplet med fyndet från Ötzaler Alps där det finns bevarat både kropp, kläder och kroppsmodifieringar i form av tatueringar (Spindler 1994: kapitel 3 & 4).

Den enda kroppsmodifiering vi vet om för kvinnorna i det nordiska bronsålderssamhället är frisyren/håret som kan vara antingen relativt kort och enkelt uppsatt eller vara i en avancerad frisyre. Kammen i kvinnogravar är oftast relaterad till kroppen. Fastsatt som en del av dräkten exempelvis placerad under bältesplattan som i Egtved (Aner & Kersten 1990, 4357A) eller i håret som i Karby (Aner & Kersten 2001, 5340). Det finns indikationer att det förutom skillnader i olika kvinnovarianter finns regionala skillnader i håruppsättningar. Det finns tecken på att en helt annan huvudbonad användes på Fyn än den som vi har i ekkistegravarna. För männen är det ovan nämnda rakningen. Under bronsåldern har man exempelvis på Cypern omformat huvudena på vissa barn så att de fått en speciell form som vuxna (Lorentz 2006:299ff) något som tyder man åtminstone i delar av förhistorien sett kroppen som en kulturell skapelse.

Slutord

Ovan har jag försökt att betonat vikten av att studera kropp, dräkt och genus i ett samhällsperspektiv. Jag har försökt att visa att även i förhistorien var kroppen kulturellt påverkad och tolkad. Studier med denna fokus är relativt ny i den arkeologiska forskningen. Jag anser att den har stor potential i många tidsperioder. Den ger oss en möjlighet att både komma de förhistoriska människorna närmare, men även att nå kunskap om samhällsorganisatoriska strukturer. Hur banalt den än låter så måste alla människor leva sina liv via sina kroppar, och därför är det egentligen förvånande att denna forskningsgren inte är större än den är.

[Fagfællebedømt artikel]

Litteratur

- Aner, Ekkehard & Kersten, Karl. 1990 & 2001
Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen.
 Volume 9 & 11. Karl Wachholz Verlag, Neumünster.
- Bender Jørgensen, Lise. 1992
North European Textiles until AD 1000.
 Aarhus University Press, Århus.
- Bergerbrant, Sophie. 2005
 Female Interaction during the Early and Middle Bronze Age Europe, with special Focus on Bronze Tubes. I: Hjørungdal, Tove (red), Gender locales and local genders in Archaeology. *BAR International Series 1425*:13-23.
- Bergerbrant, Sophie. 2007
Bronze Age Identity: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600-1300 BC.
 Stockholm Studies in Archaeology no 43,
 Bricoleur Press, Lindome.
- Broholm, H. C. & Hald, Margrethe. 1935
 Danske Bronzealders Dragter. *Nordiske Fortidsminder* Bind II hefte 5&6:215-347.
- Butler, Judith. 1993
Bodies that matter. On the Discursive Limits of "Sex". Routledge, London.
- Glichrist, Roberta. 1999
Gender and Archaeology: Contesting the past.
 Routledge, London.
- Eicher, Joanne B. & Roach-Higgins, Mary Ellen. 1992
 Definition and Classification of Dress. Implications for Analysis of Gender Roles. I: Barnes, Ruth & Eicher, Joanne. (Red), *Dress and Gender. Making and Meaning*, 8-28. Berg, New York.
- Gramsch, Alexander. 2007
 A Microarchaeological Approach to the Social Significance of Late Bronze Age Burial Practices: Age and Gender at the Lusatian Urnfield of Cottbus Alvensleben-Kaserne (Germany). I: Cornell, P. & Fahlander, F. (red.). *Encounters-Materialities-Confrontations: Archaeologies of social space and interaction.* Cambridge Scholars Press. Newcastle.
- Göransson, Eva-Marie Y. 1999
Bilder av kvinnor och kvinnlighet. Genus och kroppsspråk under övergången till kristendomen.
 Stockholm Studies in Archaeology 18, Stockholm.
- Henriksen, Mogens Bo. 2010
Gyldne sensommerdage ved Voldtofte.
<http://museum.odense.dk/viden-om/arkaeologi/fra-arkaeologens-pen/arkaeologiske-fortaellinger/bronzealder/gyldne-sensommerdage-ved-voldtofte.aspx> [26-09-2011]
- Hollander, Anne. 1980
Seeing Through Clothes. Fashioning ourselves an Intriguing new look at Image-making.
 Avon, New York.
- Hägg, Inga. 1968
 Some notes on the Origin of the Peplos-Type Dress in Scandinavia.
TOR XII (1967-68):81-127.
- Lorentz, Kirsi O. 2006
 Human skeletal remains from the 1999 and 2000 seasons. I: Frankel, D & Webb, J.M. *Marki Alonia An Early and Middle Bronze Age settlement in Cyprus Excavations 1995-2000*, 293-303.
Studies in Mediterranean Archaeology CXXIII:2.
 Paul Astroms forlag, Savedalen.
- Randsborg, Klavs. 2011
Bronze Age Textiles: Men, Women and Wealth.
 Bristol Classical Press, London.
- Sofaer, Joanna R. 2006
The Body as Material Culture A Theoretical Osteoarchaeology.
 Topics in Contemporary Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.
- Spindler, Konrad. 1994
The man in the Ice.
 Weiderfeld and Nicolson, London.
- Strömberg, Märta. 1975
Bronsålder på Österlen. Undersökningar i Valleberga-Löderup-Ingelstorp.
 Berlingska Boktryckeriet, Lund.

Sørensen, Marie Louise Stig. 1997
Reading Dress: the Construction of Social
Categories and Identities in Bronze Age Europe.
Journal of European Archaeology 5(1):93-114.

Sørensen, Marie Louise Stig. 2000
Gender Archaeology.
Polity Press, Cambridge.

Thrane, Henrik. 1962
Hjulgraven fra Storehøj ved Tobøl i Ribe Amt.
Kuml 1962: 5-37.

Treherne, Paul 1995
The Warrior's Beauty: The Masculine Body and
Self-identity in Bronze-Age Europe.
Journal of European Archaeology, 3(1): 105-144.